

TRŽAŠKI ARHIVSKI UPRAVNI FONDI IN UPRAVNA RAZDELITEV ISTRE V AVSTRIJSKI DOBI

Ugo COVA

direktor Državnega arhiva v Trstu, 34139 Trst, La Marmora 15, IT
direttore dell'Archivio di Stato di Trieste, 34139 Trieste, Via La Marmora 15, IT

IZVLEČEK

Dokumenti, ki so shranjeni v tržaškem Državnem arhivu, omogočajo vpogled v počasen proces upravnega in institucionalnega poenotenja Istre. Ko so l. 1797 ukinili večstoletno razdelitev Istre na beneško in avstrijsko, je upravni ustroj obeh delov še dolgo ostal neenoten - kljub temu, da je cela Istra pripadala avstrijski monarhiji. Do poenotenja upravnega sistema bivše beneške in notranje Istre je prvič prišlo v času Napoleonove vladavine, ko je bila Istra del Ilirskih provinc francoskega imperija. Do dokončne unifikacije pa je prišlo l. 1825. Avstrijske ustavne reforme do l. 1918 niso vplivale na teritorialno enotnost, ki je v zavesti istrskega prebivalstva bila prisotna tudi pod italijansko in jugoslovansko vladavino.

Kot so že drugi na tej okrogli mizi poudarili¹, je bila Istra pred XIX. stoletjem, kar zadeva politično in administrativno ureditev, teritorialno razdeljena na dve bistveno različni območji, cesarsko in beneško. O politični, upravni in institucionalni enotnosti Istre je torej moč govoriti šele po dokončni teritorialni ureditvi Avstrijskega primorja v prvih letih vzpostave avstrijske oblasti v naših krajih.

Od tedaj pa je institucionalna enotnost Istre ostala nedotaknjena in nesporna praktično do današnjih dni.

Arhivski fondi vladnih teles Avstrijskega primorja, ki so se od polovice XVIII. stoletja do konca I. svetovne vojne nahajali v Trstu, nam omogočajo dojeti procese pravkar omenjene institucionalne in administrativne unifikacije. Morda je na tem mestu vredno omeniti, da je Trst, zaradi gospodarskega cvetenja, demografske rasti in svojega političnega pomena od polovice XVIII. stoletja dalje, postal center, ki je privlačil, čeprav bolj zaradi administrativnih kot političnih dejavnikov, zgodovinsko-teritorialne danosti, ki so tvorile Avstrijsko primorje (poleg samega Trsta še Goriška in Gradiška grofija ter Istrska mejna grofija).

Iz gradiva C.R.S. *Intendenza Commerciale per il Litorale in Trieste* dobimo vtis, da teritorialna in institucionalna ureditev nastajata iz podedovanih značilnosti iz

prejšnjih obdobj, ki so v bistvu ostala neomajana vrsto stoletij. Organiziranje Avstrijskega primorja v novo provinco, oblikovano iz priobalnih jadranskih krajev, tudi nesusosednjih in pogosto medsebojno zelo oddaljenih (Oglej, Trst, Reka s Hrvaškim primorjem od Bakra do Karlobaga), praktično ni imelo nobenega vpliva v Istri, ki je bila razdeljena med beneškimi posestmi in notranjim habsburškim jedrom Pazinske grofije.

V letih delovanja c.k. Gubernijske vlade v Trstu (1776-1809) se, sočasno z institucionalnimi spremembami, ki jih je najprej sprožila racionalizacija avstrijskih upravnih struktur v času Jožefa II., pozneje pa Napoleonova teritorialna osvajanja, začel proces preoblikovanja Trsta v središče celotnega Primorja, ki se je dokončno zaključil v prvi polovici XIX. stoletja. Pravkar omenjena centralistična težnja se kaže z dodelitvijo najprej Goriške in Gradiške grofije nato pa, pozneje, med pomladjo 1804 in jesenjo 1805, še bivše beneške Istre v pristojnost vlade Avstrijskega primorja v Trstu med l. 1782 in 1791. Avstrijska izguba Istre je odpravila prvi, boječ poskus približevanja Trsta in Istre, omejenega na del, ki je pripadal propadli Beneški republiki. Dunaj se tedaj iz različnih razlogov, najbolj zaradi gospodarskih, ni odločil za pripojitve bivšega istrskega beneškega ozemlja Pazinski grofiji. Ta dejstva je podal l. 1802 grof Pompeo Brigido,

¹ Tekst referata s seminarja Enotna in/ali neenotna Istra, ki ga je organiziralo Zgodovinsko društvo za južno Primorsko 11. XII. 1991 v Kopru.

tržaški guverner, ko je pripravljaj ukrep za priključitev Istre Trstu. Dodelitev nekdanje beneške Istre Napoleonovi Kraljevini Italiji in preživetje stare avstrijske Istre vse do ustanavljanja Ilirskih provinc Francoskega cesarstva l. 1809 je imelo za posledico precejšnjo nestabilnost razmer v tistih delikatnih letih - ena od posledic, ne najmanj pomembna, je bilo tudi zelo razvejano tolovajstvo v Istri. Vendar je do administrativnega zedinjenja na istrskem ozemlju prvič prišlo prav v časih ko je Trst z Istro pripadal Ilirskim provincam Francoskega cesarstva. Trst je bil glavno mesto Istrske province s sedežem upravitelja (intendanta). Od l. 1811 spada k Istrski provinci tudi področje Pazinske grofije.

Leta 1813, po ponovni avstrijski okupaciji naših krajev, je začasno ostala v Trstu Istrska intendatura, ki so jo ustanovili Francozi in ki je preživela vse do ustoličenja c.k. Primorske vlade v Trstu 1. novembra 1814. Vlada Avstrijskega primorja je bila podrejena (kot tudi predhodna Intendatura) začasni glavni vladi Ilirije v Ljubljani po starih francoskih upravnih shemah, s pristojnostjo na goriškem, istrskem (s sedežem v Trstu) in reškem okrožju. Po suverenosti volji je bila avgusta 1816 v okviru Avstrijskega cesarstva ustanovljena Kraljevina Ilirija. Vanjo so bili vključeni avstrijski *Länderji*, ki so že prej pripadali francoskim Ilirskim provincam, in tudi Avstrijsko primorje, ki pa ni več bilo v pristojnosti Ljubljane, ampak je c.k. vlada Avstrijskega primorja prešla v neposredno pristojnost dvorskih teles na Dunaju. Teritorialna pristojnost vlade Avstrijskega primorja se je razširila ne samo na istrsko in reško okrožje, ampak tudi na karlovško, ki je vključevalo Hrvaško do Save. Leta 1822 sta reško in karlovško okrožje zopet v pristojnosti Madžarske. Tedaj

je postal Pazin glavno mesto istrskega dela (dodeljenega Avstrijskemu primorju) ukinjenega reškega okrožja. Leta 1825 pa se z združitvijo bivšega reškega okrožja istrskega okrožja oblikuje Istrsko okrožje s sedežem v Pazinu. Znotraj tega okrožja se je tedaj prvič znašla pod avstrijsko suverenostjo celotna Istra, avstrijska *ab antiquo* in bivša beneška. Posledica tega zapletenega procesa upravnih reform v drugem in tretjem desetletju XIX. stoletja je bila dokončna administrativna združitev istrskega področja.

Ustavne spremembe v Avstriji l. 1849 ter upravna in politična prenova so privedle do ustanavljanja namestništva z upravnimi pristojnostmi v celotnem Primorju, ki je obsegalo Trst, Goriško in Gradiško grofijo in Obmejno istrsko grofijo. Ta tri območja, ki so tvorila Primorje, so, vsako zase, ustanavljala predstavniške organe, deželne skupščine.

Ne glede na teritorialne spremembe na lokalni ravni, ki so se med petdesetimi leti XIX. stoletja in l. 1886 dogajale v celotnem cesarstvu, torej tudi v Primorju in v notranjosti, v Obmejni istrski grofiji, je slednja ostala, kar zadeva njen unitarni značaj, nedotaknjena in nesporna.

Gotovo je, da se je zaradi dolgoletnega trajanja opisanih institucionalnih razmer, ki so zajele mnoge generacije, v Istri kljub etničnim in gospodarskim razlikam zakoreninil ozemeljski unitarizem. Dejstvo, da je bil v času italijanske vladavine ta unitarizem podkrepjen, je ojačilo take navade. To pa ne pomeni, da se ni, posebno na mejnih področjih med staro Pazinsko grofijo in Beneško republiko, ohranil, včasih tudi med ljudmi, spomin na nekdanjo razdelitev, ki pa ni v nobeni zvezi z novo državno mejo.

SINOSSI

La documentazione in possesso dell'Archivio di Stato di Trieste permette di rilevare il lento processo di unificazione amministrativa ed istituzionale della penisola istriana. Caduta nel 1797 la secolare divisione fra Istria veneta e Istria austriaca, rimase ancora per lungo tempo una separazione amministrativa fra quelle due componenti pur nell'ambito della comune appartenenza alla Monarchia austriaca. Una prima unione fra Istria ex veneziana e Istria interna si ebbe ai tempi della sovranità napoleonica sulle Province Illiriche dell'Impero francese. Una definitiva unificazione amministrativa dell'Istria si ebbe nel 1825. I successivi avvenimenti costituzionali austriaci fino al 1918 non incisero sull'unitarietà territoriale, che continuò ad essere sentita dalle popolazioni anche sotto sovranità italiana e jugoslava.